

SÜTŐ ANDRÁS

„Olvasóim – mondom, mert a könyvek száma végtelen, az ember élete véges, ki-ki azt olvassa tehát, amiben kedvét leli, semmiképpen sem az érdeklődésétől távol állót.”

(*Évek – hazajáró lelkek*)

Sütő András (Pusztakamarás, 1927) író, drámaíró, esszéista, publicista, szerkesztő, a magyar nyelv őrzője, az erdélyi magyar s az általános emberi jogok képviselője – létünk omlásának krónikása.

Mindez, s mi minden más... Számomra emellett a mesélő, magyar nyelv titkaiba bevezető – ha úgy tetszik, virtuális – nagyapa, kulturális és morális értelemben vett eszméletű íráskor szerzője, olyan személyiség, aki miatt sem esztétikai, sem morális szempontból nem kell lesütnöm a szemem, akit Illyés a „jelenkori magyar irodalom egyik vigaszá”-nak tartott.

Féltem őrzöm a Hitel 1989/25. számában közölt, Vincze Jánosnak, a Magyar Nemzetiségű Román Dolgozók Országos Tanácsa elnökének írott – nyílt – levelét, amelyben így fogalmaz: „Unokák és dédunokák fogják lesütni szemüket olyan elődök hallatán, akik legjobb meggyőződésük ellenére, közönséges szolgálatteljesztésből, karrierföltétlésből az ellenkezőjét hangoztatták mindannak, amit elemi kötelességük lett volna kimondani...” Nem kell lesütnöm a szemem az utóbbi években őt ért, sokszor nemtelen ideológiai bírálatok, s a szematizmus jegyeit viselő, pályakezdő időszak tudatában sem. Monográfiái sem kerültek meg a korai novellák bírálatát. Bertha Zoltán kiemeli, hogy a negyvenes évek derekától a hatvanas évek közepéig terjedő időszak „sematikus optimista, felszínes baloldali ideológiával áthatott, bántóan minőségellenes, »proletkultus« ábrázolás- és kifejezőmódot” valósított meg (*Sütő András*, Kalligram, 1995), mely nemcsak Sütő nemzedékének, de az idősebb és a fiatalabb generációknak írásaira is rányomta bélyegét. E nemzedék tagjai többek között Beke György, Bodor Pál, Fodor Sándor, Hajdu Zoltán, Huszár Sándor, Kányádi Sándor, Papp Ferenc, Szabó Gyula, Szász János, Székely János, Tompa István. Bertha felhívja a figyelmet arra, hogy „Sütő hajdani baloldali elkötelezettsége [...] azoknak a jelenségeknek a körében értelmezhető, amelyek a népi feltörekvés és a nemzetiségi önmegtartás számára számottevő esélyt kínáltak. [...] Az írói-közle-

ti szerepvállalás az aktív részvétel, a tevékeny jóakarat impulzusainak engedelmeskedett, s később is a közönyös nemtörődömség, a látszólagos fensőbbiségével tetszelgő passzív vagy cinikus közömbösség ellenében határozta meg önmagát. (S a társadalmi ügyszolgálat jegyében zajló önbiztatást a nemzetközileg is szétterjedt illúziók elhúzódo koráramlata is erősítette.)”

Sütő András már első novelláival felhívta magára a figyelmet, nagy reménységnek tartották. Görömbei András a pályakezdő novellák (pl. *Hajnali győzelem*, *Bogár Zsuzsika búcsúzik*, *Új bocskor*, *Egy pakli dohány*) és a korai dráma, a novellája alapján Hajdu Zoltánnal írott *Mezátalbas menyasszony* értelmezései kapcsán megállapítja, hogy a novellákban a sematizmus és a fiatal tehetség, valamint a kettő küzdelme egyaránt érzékelhető. „Külső kíváncsi és belső kényszer ellentétét egyre erősebben kellett éreznie Sütő Andrásnak.” (*Sütő András*, Akadémiai, 1986) Kiemeli Veres Péter 1955. januári figyelmeztető levelét (amelyben felhívta Sütő figyelmét a népieskedésre és „lakkozásra”), amely hozzájárult az írói pálya 1955 körüli „öntisztító eszméltetéséhez”. Az *Egy csupor zsírban* és a humoros-szatirikus hangvételű novellákban (*Marisán úr levelei*, *Októberi cseresznye*, *Háromnegyed ész*) már egyéni nézőpontot, ábrázolást, kifejezésmódot keresett a szerző. A *Háromnegyed ész*, Koronka Mihály története Görömbei András véleménye szerint már a *Félrejáró Salamon* előzményének tekinthető. A kisregényt, a *Félrejáró Salamont* (1956) – melyet az értő kritika dicsért, a dogmatikus kritika átkozott, a belőle készített filmet betiltották – szegényember-hősei kapcsán Farkas Árpád már az *Anyám könnyű álmot ígér*rel hozza összefüggésbe.

Nem kell lesütnöm a szemem, hiszen az *Anyám könnyű álmot ígér* (1970) – melynek első darabjait 1964–65-ben az Igaz Szó közölte, 1968-ban ugyanott újabb rész követte, majd két évvel később egységes műként megjelent – valóban paradigmatiszta mű, mint azt a korabeli kritikától a mai recepcióig egészen eltérő szemléletmódú kritikusok, irodalomtörténészek, szerzőtársak, esztéták a maguk olvasata alapján megállapították. Az első mű, amely Magyarországon újra felhívta a figyelmet az erdélyi irodalomra, a kisebbségben élők problémái mellett szembesítette az olvasókat a hazai gondokkal is. (Mint Bertha Zoltán is jelzi, egész nemzedékek nagy korszaka következik Sütőé mellett ezután: Kányádi Sándoré, Székely Jánosé, Szabó Gyuláé, a Forrás-generációké – Szilágyi Domokosé, Lászlóffy Aladáré, Bálint Tiboré, Szilágyi Istváné, Farkas Árpádé, Király Lászlóé, Csiki

Lászlóé, Szőcs Gézáé, Markó Béláé és másoké.) Itt együtt szólal meg a Pusztakamarásról hozott nyelvezet és élményvilág – az apai nagyapa történetei, az anyai nagyapa Biblia-ismerete, Ion Creanga meséi (műveit Sütő fordította is), Benedek Elek meséi, Szenczi Molnár Albert, Károli Gáspár, Luther Márton, Jókai, Mikszáth, Arany, Kemény Zsigmond hatása – a későbbi enyedi, majd kolozsvári iskolai olvasmányélményekkel, az első próbálkozásokkal, Gaál Gábor (aki Sütő első írását az Utunkban közölte), Kós Károly, Balogh Edgár, Benedek Marcell, Jékely Zoltán, Szabó Pál, a három István (Nagy, Horváth és Asztalos) jó tanácsaival, a majd kétévtizedes kereséssel, és a szemléletmód átalakulásával. Kapcsolódik a harmincas évek falumonografikus tradíciójához és a hatvanas évek tényirodalmi, másfelől parabolisztikus epikájához. Számadás, összegzés, tanúságtétel, a találkozás egzisztenciális csodája. A műfajok keverése a külső és belső létélmények darabkáinak kifejezésére szolgál, megkeresve a legalkalmasabbnak tűnő kifejezőmódot. Egy időben olvasunk így esszéregényt, szociográfiát, dokumentumot, visszaemlékezést, vallomást, önéletrajzi jegyzetet, mesét. Az *Engedjétek hozzám jönni a szavakat* (1977) sok tekintetben testvérkötete az *Anyám könnyű álmot ígérnek*. Az újszövevségi gondolat részben az édesapa sorsának példáján keresztül az újrakezdés eszményét, a következő generációk gyötrelmes útját örökíti meg azzal a folyamattal, létélménnyel párhuzamban, melynek során a nagyapa a világon keresztül nyelvet és nyelvben lakozó világot igyekszik átadni unokájának és az olvasóknak. Az *Anyám könnyű álmot ígér* és az *Engedjétek hozzám jönni a szavakat* olyan nyelvvel ragadja magával az olvasót, amellyel szembesülve már magunktól kérdezzük szemrehányón, figyelmeztetőn: „Hogy szolgál a kedves anyanyelve?”

Nem kell lesütnöm a szemem, hiszen sokakat ő eszméltetett rá, mi a különbség a kiáltás jogáért való fohászkodás és az eszetlen ordibálás között, amely kockáztatja a lavinaveszélyt. Aki részesülhetett az *Egy lócsiszar virágvasárnapja* (1973), az *Advent a Hargitán* (1985), vagy az *Álomkommandó* (1987) gyakran spontán csendes tüntetések-ké alakuló előadásaiban, a *Balkáni gerle* (1998) vagy *Az ugató madár* (1993) tragikus és ünnepi pillanataiban, tudja, hogy Sütő drámái nem könyvdrámák, nem is tézisdrámák – nem mintha utóbbiakban nem lennének színvonalas alkotások –, olvasva, s rendkívül sikeres színpadi értelmezéseikben is a pálya kiemelkedő darabjai. Értő kritikusai voltak ezen a téren is, akár a prózában. Hogy csak néhány nevet említsek: a legendás Harag Györgyöt, akivel drámáiról azok előadá-

sai kapcsán együtt gondolkodott, dolgozott; Ablonczy Lászlót és monográfiájának értő drámaolvasatait, melyekben összefüggéseiben láttatja a drámákat, felfedve azok előképeit, egymás közötti párbeszédét, figyelembe véve az előadásokat mint értelmezéseket, s a Sütő-drámákat magyar és világirodalmi kontextusba helyezte (*Nehéz álom – Sütő András 70 éve*, Nemzeti Könyvtár, 1997; *Nehéz álom – Sütő András 75 éve*, Nemzeti Könyvtár, 2002); valamint elő kell sorolni Lázok János (*Sütő András drámatrilógiája*, 1997) és Péter Orsolya (*Csillagok a máglyán. Sütő-drámák elemzése*, 1997) kötetét.

Székely János történelmi drámái kapcsán Elek Tibor utal arra felendülésre, amely a magyar drámairodalmat és színházművészetet a hetvenes években jellemezte, s amelyhez az erdélyi magyar drámairodalom is hozzájárult. Főként a történelmi dráma vált kedveltté, „amiért a költők metaforásítottak, úgy és azért a drámaírók historizáltak” (*„Az méltó csak az emberhez...”*, Kortárs, 2000/3.). A Németh László-i, illyési gondolati-metaforikus drámatípust idézik a drámatetralógia darabjai, az *Egy lócsiszár virágvasárnapja*, a *Csillag a máglyán* (1974), a *Káin és Ábel* (1977) és *A szuzai menyegző* (1981). A reformáció kori, biblikus, ókori témákat boncolgató drámák a választás, a kényszer, a hatalom és kiszolgáltatottság, lelkiismeret és meghasonlás, alázat és büszke igazságkövetelés, erőszak, rabság, szabadság egzisztenciális létet meghatározó kérdéseit feszegetik. Az *Advent a Hargitán*, az *Álomkommandó*, *Az ugrató madár* és a *Balkáni gerle* ha lehet, még sötétebb tónusú, dramaturgiai újításokban, kísérletekben bővelkedő drámák. Az *Advent* mágikus nyelvű fohászából az *Álomkommandó* élet-színházán keresztül *Az ugrató madárig*, amely „az emberséges emberi lét hangjavesztése az erőszak üvöltésében”, ahogy Sütő Harag Györgyöt búcsúztatva *Gyászkalaposan* fogalmaz (*Omló egek alatt*, Szépirodalmi, 1990).

Nem kell lesütnöm a szemem, ha kezembe veszem naplóit, esszéit, értekezéseit, régi és új kiadásokat. *Istenek és fálovacsák* (1973), *Nagyenyedi fügevirág* (1978), *Évek – hazajáró lelkek* (1981), *Az Idő markában* (1984), *Omló egek alatt* (1990), *Naplójegyzetek* (1990), *Szemet szóért* (1993), *Heródes napjai* (1994), *Napló* (1998). Ha újraolvasom az egyszerű kiadású, címlapján a kórházi ágyán fekvő, az 1990. március 19-i pogromban kis híján agyonvert Sütő András képevel megjelent *Naplójegyzetek* (Romániai Magyar Szó, 1990) sorait, érzem azt az együtt-reszketést, közös imát, fohászkodást, reménykedést, amelyet a Hősök terén várakozva éltünk meg, várva a pogrom

áldozatul esett Sütő Andrást, a híreket, mi is történt, mi történik, hova viszik, mi van és mi lesz a többiekkel, az ott maradottakkal, például az Édesanyával – akire csak azért nem gyújtották rá a házat, mert a román szomszéd meggyőzte a felizzított csőcseléket arról, hogy a gyújtogatásnak az ő háza is áldozatul esne –, a Sütővel egy épületben rekedt sorstársakkal, egyáltalán... Történt akkor valami, az egyéni és közösségi sorsvállalásnak, emberi tanúságtételnek, a „teszem, mert nem tehetek mást” belső igényének megnyilatkozása, melyet akkor a kezünkben tartott gyertya lefolyó, forró viasza örökre belénk égetett. Forгатom a naplókat, a régieket és az újabbakat, gyönyörű nyelvezettel szóló bejegyzések, „tüneményes nyelvi fantázia”, ahogy Görömbel írja. Szatirikus nyelvi ábrázolása a szorongató abszurd valóságnak. Vázlatok, történelem, írói alakulástörténet. Tanúskodás, palackposta-üzenetek sora. Kiáltás, tiltakozás a kiszolgáltatottság, a fizikai, szellemi, morális pusztulás ellen. Történelem? Eljűk ezt a történelmet ma is, tudta ezt Ady, Babits, Németh László és mások, tudjuk ezt mi is, csak éppen elveszűnk az ordibálásban. Mert tudatjuk ezt többen. Mint arra Vallasek Júlia is utal *Elváltozott világ* című könyvében: a harmincas évek után a kilencvenes évek politikai átalakulásai nyomán az emlékező próza újabb virágzását észlelhettűk. Szabó Gyulát, Domokos Gézát, Gáll Ernőt emlűti Sütő mellett, folytathatnánk a sort az anyaországi Csoóri Sándorral, Nagy Gáspárral és másokkal...

Nem kell lesűtnöm a szemem Sütő András publicisztikáját tekintve sem, melyre rákényszerűlt, mint írja az *Erdélyi változatlanágok* (1998) új, bővített, az életműsorozat részeként megjelent kötetben: „Végvári létben a helikoni magaslatról le kell ereszkedni a völgyekbe, a síkságra, közelharcot vívni a magyar életért, a szépírás nyugalmá-

Sütő András
Fotó: MTI

ért. Balassi idején kardos-lándzsás bajvívás volt ez. Manapság publicisztikának hívják. Nem hivatásom ez, hanem kötelességem. Azok iránt, akik sorstársaim.” A megújított kiadásnak a szülőföldet sirató csángó népdalt felidézve módosult a címe: *Erdélyország mit vétettem?* (Neptun, 2002) A címváltozást a szerző így indokolja: „címét [...] azért módosítottam komorabbra, mert így kívánják ezt a mai erdélyi magyar társadalomban végbemenő folyamatok. [...] Úgy vélem, ma már nem csak a távozó, de itthon maradók sóhajában is ott a fájdalmas kérdés: *Erdélyország mit vétettem?*”

E kötet változásai, változatlanságai is mutatják, hogy a Sütő-életmű is igényli a folytonos újraolvasást. Az újabb és újabb kiadások más-más szerkesztésben, megváltozott kontextusban közlik a régi és az újabb írásokat. Ráismerhet így az olvasó egy-egy szöveg előzményeire a korábbi írásokban, vagy éppen kirajzolódhat előtte egy alkotói pálya íve. A szerzői szövegek egymás közötti dialógusa is változik, néhol szándékoltan, kimondottan (például mint e két kötetben), néhol az értelmezés szüli a kapcsolatokat. Vannak a recepció által sokat vitatott, s vannak szinte egyöntetűen nagyra tartott művek. Utóbbiak utat találtak a mai olvasókhoz is, részei a kánonnak – vagy legalábbis egy kánonnak. Az olyan olvasóknak, akiknek belső igényük van az anyanyelv szépségére, a mese-valóságra és a valóság-mesére, a szeretetre, a szembesülésre, szellemi kalandra és lélekutazásra, morál és esztétikum, egyéni és közösségi sors összefonódására, ami Sütő András esetében nem értelmezhető szerepvállalásként, inkább belső igényként, létformaként, létszemléletként. A vita – még ha sok esetben méltatlan is – jobb, mint az elhallgatás. Jobb volna persze a párbeszéd, amelyben nem ártana szem előtt tartani, hogy az írónak is (mint minden embernek) vannak jogai. „Az ember – így tehát az író is – ott kezdődik, ahol összetéveszti magát mindazzal, amitől elnyomói, rabtartói őt magát és népét megfosztották. Részemről ez nem program, nem ilyen-olyan és amolyan irányvállalás, nem népi-nemzeti avagy urbánus elkötelezettség, hanem az egyetlen lehetséges válasz a történelemnek, sorsomnak rám és ránk zubogó pörölycsapására. Ez az én válaszom, amit nem óhajtok senki számára kötelező ars poéticává szigorítani, ám épp a szellem szabadságának nevében elvárom, hogy engem se kötelezzon senki más meggondolásra. Nem egyébrét, hanem a törvény miatt, amely szerint az ember nem ugorhatja át saját árnyékát, arról nem is szólva, hogy minden madár úgy énekel, ahogy a csőre áll.” (*Erdélyország mit vétettem?*)

A Sütő Andrást pocskondiázó, azóta bizonyítottan tévedéseken, szándékos félreértelmezéseken alapuló támadásokra reagálva Görömbei András szakmai, baráti helytállással felelt A Hét 2005. május 9-i számában. Zárómondata: „Vele maradok az »időm végezetéig«.”

Szállóigévé vált mondatai együtt élnek másoké mellett Dantééval, Shakespeare-ével, Goethééval, Tamásiéval, Adyéval, József Attiláéval. Remélem, írásai is velünk maradnak, mert sokkal szegényebbek lennénk nélkülük, ha ma már „nagyszülők” és „unokák” távol szakadtak egymástól. Egy bizonyos: szavai velem maradnak az „időm végezetéig”, s ezt szívből köszönöm neki.

EKLER ANDREA